

Nováková, Luisa

Pohádka "uměleckonaučná"

In: Nováková, Luisa. *Proměny české pohádky : (k historii žánru ve čtyřicátých letech dvacátého století)*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2009, pp. 102-106

ISBN 9788021050266

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/104979>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

POHÁDKA „UMĚLECKONAUČNÁ“

Snahy o reformu pohádkového žánru, o jeho příklon k realitě soudobého života, o to, aby pohádka „vypovídala o skutečnosti“, vedly zcela přirozeně také k cestě, na jejímž konci stojí žánrové útvary hraničící s literaturou uměleckonaučnou.²⁹³ Přitom sdělná hodnota, předávání faktů, je v nich do značné míry upřednostněna před hodnotami poetickými, fantaskními, či před obecně etickou pohádkovou výpovědí. V podstatě hlavním úkolem těchto textů je poučit, podat specifickým způsobem pokud možno přesné informace, jako je tomu i u literatury uměleckonaučné. Nejvýraznějším představitelem tohoto typu pohádky je ve čtyřicátých letech **Josef Hons**.

Hons, železniční inženýr, vstoupil do literatury pro děti v roce 1942 jako pětáctiletý – a to hned dvěma knížkami zároveň, zaprvé uměleckonaučnou, technicky zaměřenou *Pojďte s námi měřit zeměkouli*, zadruhé knihou autorských pohádek *Pohádky silnic, mostů a tratí*²⁹⁴.

Tato dvojice už sama o sobě ukazuje na Honsův autorský naturel, který se za celý autorův život příliš nezměnil – Josef Hons zůstal věrný především literatuře uměleckonaučné a autorské pohádce oscilující na její hranici.

V *Pohádkách silnic, mostů a tratí* bylo Honsovým záměrem „*pootevřít [...] malým čtenářům dveře do světa práce*“, chtěl, aby „*se mládež seznámila se světem práce, do kterého dříve či později vstoupí, a to včas a způsobem, který neodradí, ale spíše přivábí a urovná drsnost prvních nárazů životní práce*“.²⁹⁵

Slova z nakladatelského rozhovoru s autorem, publikovaného na záložkách prvního vydání, určená spíše dospělým, rodičům a vychovatelům, lze doplnit slovy z Úvodu, v němž se Josef Hons obrací už přímo k dětskému čtenáři.

Poté, co se s tónem lehké nostalgie (tvrdí, že pohádka má místo ve snech dětí) přiznává k oblíbě pohádky lidové (respektive literární), autor píše: „*V mých snech se začaly objevovat jiné postavy, začal vyrůstat jiný svět,*

²⁹³ K pohádkám tohoto typu mají blízko texty Ondřeje Sekory, a některé z nich sem dokonce patří beze zbytku, jako např. *Uprchlík na ptačím stromě* (nemluvě o drobných agitkách jako *Ferda Mravenec ničí škůdce přírody* apod.). Ale nejvýznamnější část Sekorova díla (knihy o Ferdovi Mravenci a Brouku Pytlíkovi především), ačkoli prvek naučný je pro ni důležitý, představuje zároveň svébytné pohádkové prózy, v nichž naučný prvek není primární, faktografie podléhá umění – nejsou tedy sem příslušející knihy beletrizovanými příručkami ze života hmyzu. Proto jsme považovali zařazení díla Ondřeje Sekory do této kapitoly za poněkud zavádějící, i když z určitého úhlu pohledu by se mohlo jevit jako oprávněné.

²⁹⁴ HONS, J. *Pohádky silnic, mostů a tratí*. Moravská Ostrava – Praha: Josef Lukasík, 1942.

²⁹⁵ Srov. např. s úvodem Jiřího Marka k *Veselým pohádkám vzhůru nohama*.

*plný parních válců, bagrů a míchaček betonu, lopat a krumpáčů, tesařských širočin a pil, kolejnic, pražců a výhybek, kamene, písku, šterku, hlíny a cementu.*²⁹⁶

A dále: „[...] zajděte se mnou na chvíli do mého pohádkového světa práce, skutečného a plného dobrodružství. Žvu vás, i když vím, že moji hluchí a upocení braši vám nemohou nahradit pohádkové postavy, preludy a vidiny. Nemohou a také nechtějí. Chtějí jen pootevřít bránu, kterou nahlédnete do světa, ve kterém žijí, pracují, čarují a pomáhají člověku.“²⁹⁷

Už z uvedených citací vyplývá důležitá skutečnost: Josef Hons, člověk z praxe, dokonale znalý technických a pracovních postupů svého i příbuzných oborů, nechce konkurovat literárním adaptacím lidové pohádky.

Pohádky silnic, mostů a tratí adresoval dětem starším (ve věku, v němž se čtenářské záliby posouvají k literatuře populárně-naučné), dětem obeznámeným s pohádkou lidovou.

V pravém slova smyslu vlastně jako by Josef Hons nechtěl vytvořit ani autorskou alternativu této pohádky. Využil některých pohádkářských postupů, pohádkových motivů pro naučné účely. Svým způsobem tedy lze jeho pohádky chápat spíše jako ozvláštňení literatury non-fiction než ozvláštňení pohádky.

Autorský záměr se pak zcela přirozeně promítá i do stavby textů *Pohádek silnic, mostů a tratí*, tedy do devíti čísel následujících po autorském Úvodu.

Pohádky (mnohdy by se chtělo říci „pohádky“) nás uvádějí do soudobého reálného světa techniky, železnic, stavby domů i mostů. Odráží se v nich víra v člověka, v lidskou soudržnost, z níž roste dílo, jsou oslavou lidské práce a pokroku. Toto civilizační nadšení je mnohdy poznamenáno až naivitou, naivním patosem, jenž vyplývá výrazně na povrch zvláště z dnešního úhlu pohledu.

Složka dějová je potlačena na minimum, texty jsou založeny na popisných pasážích o tom, jak se co dělá, nemajících často daleko k přesné metodice upravené pro děti – a to včetně užívání a vysvětlení odborných výrazů, jako jsou např. nivelační lať, nitkový kříž, opornice, závorník, kompresor apod. –, a vysvětlení, jak která věc funguje, co se stane při chybném postupu atd.

Hlavními postavami příběhů jsou lidé, ale nezřídka rovněž alespoň částečně antropomorfizované věci, případně zvířata.

Tak v úvodní pohádce Velký čaroděj je to zeměměřič, způsobem laskavého učitele vysvětlující venkovským dětem, jak se vyměřuje dráha. Právě u této postavy Hons asi nejvýrazněji podlehl snaze přiblížit se dě-

²⁹⁶ HONS, J. *Pohádky silnic, mostů a tratí*. Úvod, s. 6.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 7.

tem nesprávným způsobem (bez dostatečné znalosti dětské mentality), nevyhnul se zde například označením jako „veselá drobotina“ atd.

Je však třeba říct, že celkově nelze Honsovy texty ze zdětinšťování či nezdravé sentimentality obviňovat. Spíše autor kultivovaného projevu, ale nedosahující kvalitativní špičky naší literatury pro mládež, podlehl dobové módě, klíše slabších textů pro děti.

V pohádkách následujících – O lehkonohe lokomotivě²⁹⁸, O silnici a rýsovacím stole, O kamínku a výhybce, Stavíme z hlíny, O pyšném pražci (vyprávěných zčásti také v ich-formě), Vzduch zachránce a O dvou mostech – Hons především využívá už zmíněné antropomorfixace.

Někdy oživuje Josef Hons některou z pohádek (nejvíce právě tu O lehkonohe lokomotivě) i říkankou, či říkankami.

Můžeme tedy shrnout: Honsova kniha *Pohádky silnic mostů a tratí*, v době vydání svým způsobem průkopnická, není beletrií v pravém slova smyslu, není v pravém slova smyslu ani souborem pohádek. Faktografický rozměr je pro ni totiž velmi podstatný. V tom se tedy výrazně odlišuje od *Pohádek o mašinkách* Pavla Naumana, s nimiž bývá často srovnávána – hlavně proto, že obě knížky se snaží o zobrazení světa techniky.²⁹⁹ Máme před sebou v podstatě samostatný žánrový útvar, a to – jak bylo řečeno výše – útvar výrazně pomezí. Ostatně Josef Hons se na tomto pomezí pohyboval dalo by se říci „obousměrně“ – v těch jeho textech pro děti, označovaných za texty z oblasti non-fiction, najdeme výrazné sklonky k beletrizaci. Pokud bychom ovšem chtěli hledat Honsovy následovníky, nenašli bychom je na poli autorské pohádky, ale právě v dětské uměleckonaučné literatuře, pro jejíž vývoj je Honsův přínos těžko zpochybnitelný.

Po *Pohádkách silnic, mostů a tratí* vydává Josef Hons v letech čtyřicátých ještě jednu knížku, jejíž texty se řadí mezi autorské pohádky, a to *Ohňový vůz*³⁰⁰. Přestože podobnost s *Pohádkami silnic, mostů a tratí* je přirozeně nepřehlédnutelná, najdeme rovněž odlišnosti. Předně Josef Hons u všech šesti pohádek sbírky (*Ohňový vůz*, *O údolí, které utonulo*, *Jak bagr přišel na svět*, *Země bloudění*, *O sekeře a harmonice*, *Dva bratři*) značně posílil dějovou složku (vzdaluje se tak více literatuře uměleckonaučné), která nabrala na důležitosti, zatímco popisnost, „metodika“ ustupuje do pozadí – a to dokonce natolik, že se Hons vzdává někdy i přesnosti (hlavně v pohádce *Země bloudění* – příběhu o zavedení map). V *Ohňovém voze* autor využil prvků lidové pohádky výrazněji, a to mnohdy včetně tradičního pohádkového prostoru a času – tehdy, když

298 Zařazena též do Šnobrova sborníku *Jitřenka vypravuje*.

299 K Honsovým uměleckonaučným pohádkám má blízko útlá knížka **Norberta Frýda** *Pluste basu do rozhlasu* (z roku 1937), která se ve čtyřicátých letech (1947) dočkala svého druhého vydání – pod názvem *Pohádky o nových věcech*.

300 HONS, J. *Ohňový vůz*. Ostrava – Praha: Josef Lukasík, 1947.

upouští od zasazení děje do soudobého světa, jak tomu bylo, a to výlučně, u *Pohádek silnic, mostů a tratí*.

Některé texty knížky, zvláštním způsobem například titulní *Ohňový vůz*, pojednávající o vzniku železnice (včetně využití reálných dobových argumentů, třeba lékařských, proti ní), žánrově směřují až k osobité povídce historické.

Text O sekeře a harmonice je pak technice už hodně vzdálený, technický vynález se v něm sice objeví (je to gramofon), ale zdaleka nemá tak výsostné postavení, jaké bychom očekávali po přečtení Honsových *Pohádek silnic, mostů a tratí*.

Nezměněna ovšem zůstala snaha oslavit vynálezy, pokrok, techniku a lidskou práci. Do popředí tu vystupuje rovněž oslava vynálezců, průkopníků, často osamělých obětavých individualit – právě oni jsou až jakýmsi polobájnými postavami, „velkými čaroději“.

Honsův naivní oslavný patos je zde přítomen snad ještě výrazněji než v *Pohádkách silnic, mostů a tratí* – autor se totiž oproti nim posunul na podstatně obecnější rovinu.

Na důkaz tohoto tvrzení lze snad použít dva citáty z titulní pohádky:

„*Jsem, kdo jsem. A udělám to, co chci, co musím udělat! Prorazím, nebo padnu! Zde stojí parní stroj a tahá vozíky do kopce. Má sílu desítek koní. Stojí tady a touží do světa, vím to dobře. Chce kola, pořádná rachtící kola, aby mohl vozit po silnicích náklady a lidi, aby pomohl těžkým formanským koním a čtyřspřežím poštovních dostavníků. Dám mu kola, poctivá kovaná kola. Pak ať ukáže, co umí. A když padnu, přijdou jiní, jako já jsem přišel po těch, kdo padli, neprorazili. Jen z neúspěchů se budují úspěchy.*“³⁰¹

Anebo:

„*Myslíš tedy, kováři, že tím vše skončilo. Ale já ti řeknu, že vše teprve začíná. Ty tomu říkáš neúspěch, já ale ne. Je to jen začátek velkých věcí. Ohňový vůz se roztříštil, deset jiných vyroste. Svět je velký, kováři, a když jeden muž padne, nastoupí na jeho místo deset jiných.*“³⁰²

S *Pohádkami silnic, mostů a tratí* spojuje *Ohňový vůz* i autorův smysl pro přírodu a její krásu – svým způsobem udivující. V obou pohádkových knížkách z let čtyřicátých se Josef Hons projevil jako dobrý pozorovatel a obdivovatel krajiny, již poznával na svých inženýrských cestách.

V jeho pojetí se technika a příroda rozhodně nestaví proti sobě, ale harmonicky se doplňují. Náznak hrozícího nebezpečí, které s sebou technický pokrok nese, ať už pro člověka, nebo právě pro přírodu, u Honse nenajdeme.

Vyrovňávání se s negativními změnami, jež pokrok přináší krajině, je námětem jediné pohádky zařazené do *Ohňového vozu* – textu o stavbě přehrady O údolí, které utonulo. (Zde nás naopak může překvapit, že

301 HONS, J. *Ohňový vůz*. *Ohňový vůz*, s. 11.

302 Tamtéž, s. 15.

Hons nevyužívá ani možnosti říci, že krásu zatopeného údolí nahrazuje krása jiná – krása nové velké vodní plochy –, postavil „pohádku“ jinak: nenávratně zmizelá krása se přetavuje do všeho, čím přehradou vyráběná elektřina slouží člověku.)³⁰³

Ohňový vůz bezesporu doplňuje obraz Josefa Honse-pohádkáře, ale z pohledu vývoje literatury pro děti má menší význam (což se projevuje i v literární kritice) než *Pohádky silnic, mostů a tratí* – přes všechny zmiňované odlišnosti obou knih nepřinesl *Ohňový vůz* po *Pohádkách silnic, mostů a tratí* do naší literatury pro děti a mládež už nic výrazně nového.³⁰⁴

Literární vývoj zatlačil posléze „uměleckonaučné“ pohádky, vlastně vybraných vnějších pohádkových znaků využívající povídky propagující technický rozvoj a pokrok, zcela do pozadí. Ovšem některé beletrizační postupy blízké mnohým Honsovým pohádkám a postupy jim příbuzné se uchovaly v uměleckonaučné literatuře. Nového významu pak nabyly v polyfunkčních textech postmoderního období.

303 Pohádky Josefa Honse se ke čtenářům vrátily rovněž později v autorských výběrech SNDK. Roku 1951 některé texty z *Pohádek silnic, mostů a tratí* v knížce *O tratích a mostech*. Společně s vybranými čísly z *Ohňového vozu* pak znovu ve výboru z roku 1961 *O lehkonožé lokomotivě a jiné pohádky*, v upravené formě.

304 *Ohňový vůz* pochválili např. N. Černý a F. Holešovský v *Komenském*. (N. Č. – F. H. Josef Hons: *Ohňový vůz*. *Komenský*, 1949/1950, roč. 74, č. 6, s. 315.)